



SAFEVİ HÜKÜMDARI ŞAH ABBAS'IN DİNİ SİYASETİ

*Cihat AYDOĞMUŞOĞLU**

ÖZET

Şeyh Haydar'ın oğlu İsmail'in 1501 yılında Tebriz'e girip Şahlığını ilan etmesi ile Safevi Devleti kurulmuş oluyordu. Şah İsmail, devletini tesis ettikten hemen sonra Şiiliği resmi mezhep olarak ilan etmiştir. On İki İmam Şiiliğinin resmi mezhep olarak ilanından sonra İran'da yoğun bir Şiileştirme politikası başlamıştır. Şah Tahmasp devrinde de yoğun olarak devam ettirilen bu politika, koyu bir Şii olduğu bilinen Şah Abbas devrinde ise en üst noktaya ulaştırılmıştır. Bu makalede, Şah Abbas devrinde devletin dinî yapısı, Şah'ın dinî siyaseti, İran'daki dinî azınlıklar ve Şah'ın bu azınlıklara karşı tutumu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Safevi Devleti, Şah İsmail, Şiilik, Şah Abbas, Gayr-i Müslim

RELIGIOUS POLITICS OF THE SAFAVID RULER SHAH ABBAS

ABSTRACT

Sheikh Haydar's son Ismail, entered Tabriz in 1501 and proclaimed himself king (shah). Thus the Safavid Empire was founded. Shah Ismail, immediately after establishing his state, declared Shi'ism as the official creed. After the declaration of the Ithna-'ashariyyah branch of Shī'ah as the official sect in Iran, began an intensive conversion (from Sunnism to Shiism) policy. This policy also continued as during the reign of Shah Tahmasp. During the reign of Shah Abbas who is known as a dark Shiite delivered to the highest point. In this article, the religious structure of the Safavid State during the reign of Shah Abbas, religious politics of the Shah, religious minorities in Iran and the Shah's attitude towards the minorities will be examined.

Key Words: Safavid Empire, Shah Ismail, Shiism, Shah Abbas, the non-Muslim

* Dr., Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü. El-mek: bjkkkm@yahoo.com.tr

Giriş

Safevi Devleti'nin en büyük birkaç hükümdarından biri olan Şah Abbas (1587-1629), Şah Tahmasp'ın torunu ve Muhammed Hüdâbende'nin oğlu idi.¹ Tahta çıktığında içte ve dışta çeşitli meselelerle karşı karşıya kalan Şah Abbas, önce Türk emirlerinin nüfuzunu kırarak otoritesini sağlamlaştırmış, ardından ordusunu modern tarzda organize ederek doğuda Özbek ve batıda Osmanlılar karşısında kaybettiği toprakları geri almıştır. Böylece Safevi Devleti'ni yıkılmak tehlikesinden kurtardığı gibi ona en parlak ve kudretli devrini de yaşatmıştır.²

Şii bir devlet tesis eden Şah İsmail'den beri Safevi şahları kendilerini Hz. Ali'nin ailesine bağlamışlar, kendilerini “ *Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi (Zillu'l-Allah-i Fi'l-âlem)* ” olarak nitelendirmişlerdir. Bunlardan başka Safevi şahları Şii inancına göre gelecek olan Mehdi'nin temsilcisi olarak yeryüzündeki mutlak doğruya tüm diğer insanlardan daha yakındılar. Ayrıca “*Mürşid-i Kâmil*” sıfatlarıyla tüm müritlerin (sûfilerin) başı konumunda idiler. Durum böyle olunca Şahlara itaatsizlik ölümle sonuçlanıyordu ve Şahların taşıdığı bu sıfatlar yüzünden kimse buna itiraz etmiyordu. Böylece tebaanın mutlak itaat ve bağlılık gösterdiği Safevi şahları, eşine az rastlanır bir otorite ve hâkimiyet tesis etmişlerdi. Örneğin bir Kızılbaş için mürşidinin [pîrinin] hareketini sorgulaması küfür ile eş anlamlıydı.³

Şah Abbas devrinde devletin dinî [hukukî] işlerini Adalet Divanı yürütüyordu. Bu divanın üç üyesi vardı. İlki aynı zamanda Adalet Divanı'nın başkanı da olan Divanbeyi idi ve Şah tarafından atanıyordu. Diğer iki üye ise Sudûr denilen görevlilerdi. Divanbeyi, ülkedeki tüm kazaî işlere nezaret ediyordu. Ona bağlı görevliler cezâî ve hukuki [dinî] kanunları uyguluyorlardı. Ülkedeki dinî işleri ise Sadr-ı Hassa ve Sadr-ı Memâlik [Sadr-ı Âmmeh] adlı iki görevli [Sudûr] yürütüyordu. Bu iki görevli de Divân-ı Adalet'in asli üyesi idiler. Sadr-ı Hassa, Adalet Divanı'nda şer'î hususlarda danışmanlık yapıyor, Vezir-i Azamdan veya İtimadü'd-devle'den sonra ülkenin en büyük makamını işgal ediyor ve Şah'ın bulunduğu meclislerde onun sağ yanında oturuyordu. Sadr-ı Hassa, Safevi ülkesinde bulunan tüm seyyid, ulama, müderris, şeyh, kadı ve mütevellilerin lideri idi.⁴ Sadr-ı Hassa, ülkenin merkez, doğu ve kuzey vilayetlerinin şer'î hâkimlerinin atanmasından ve dinî işlerinden sorumlu iken Sadr-ı Memâlik, ülkenin Azerbaycan, Fars, Irak-ı Acem gibi daha çok batı eyaletlerinden sorumlu idi. Fakat bazen bu iki görevin tek kişinin uhdesinde birleştirildiği de olurdu. Bu iki görevliden sonra Şah'ın bizzat atadığı İsfahan Kadısı, ülkenin en büyük dinî otoritesi idi. Fakat İsfahan Kadısı, Adalet Divanı'nda saltanata dair şer'î işlere karışmazdı. O, Cuma günleri hariç her gün evinde halkın davalarına [dinî] bakardı. Askerlere ait dinî işlerle ise Kazasker ilgileniyordu.⁵

Hz. Ali ve evlâdına karşı samimi ve derin bir bağlılık duyan Şah Abbas dönemi, Şiiliğin yoğun olarak İran'da yerleştiği ve yayıldığı bir dönem olmuştu. Kendisi de koyu bir Şii olan Şah Abbas, her zaman kutsal mekânları ziyaret eder, önemli bir karar almadan ya da girişilecek bir savaştan önce Erdebil'deki atalar mezarlığına giderdi. Vakit buldukça Meşhed'deki İmam Rıza Türbesi'nde hizmet ve ibadet eden Şah Abbas, Şiiliğin yayılması için yoğun bir çaba göstermişti. Yine

¹ Faruk Sümer, “Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler: I. ve II. Abbas Devirleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1990, Sayı 69, s. 11

² Faruk Sümer, “Abbas I”, **DİA**, İstanbul, 1988, c. 1, s. 19

³ Roger M. Savory, “The Safavid State And Polity”, **Studies On The History Of Safawid Iran**, Variorum Reprints, London, 1987, s. 184

⁴ **Tezkiretü'l-Mülûk**, Çev. V. Minorsky, London, 1943, s. 42

⁵ Nasrullah Felsefi, **Zendegâni-yi Şah Abbas-ı Evvel**, İntişârât-ı İlmî, Tahran, 1375, c. 3, s. 1175-1181

bu çaba doğrultusunda Şah Abbas, esir alınan Türk askerlerinden ancak Şiiliğe geçenlerin canlarını bağışlıyordu.

Şah Abbas'ın Sünni Tebaaya Davranışı

Şah Abbas zamanında Safevi Devleti'nin klasik politikası gereği bazı Sünni oymaklara Şiiliği kabul etmeleri için baskı yapılmıştı. Çoğunlukla Sünni olan Şirvan eyaletinin yanı sıra Borçalı ve Kazak bölgelerinin insanları da Sünni idiler. Hatta Şirvan Eyaleti'ndeki Sünni halkın Safevi Devleti'ne *resm-i Sünni* adı altında vergi ödediklerini biliyoruz.⁶ Yine ipek yetiştiriciliği bakımından önemli bir merkez olan Gilân Eyaleti'nde de Sünni halk vardı. Tüm bu Sünni tebaaya 16. yüzyılın sonlarında Şiiliği kabul ettirme teşebbüsü yapılmıştı. Sünni olmalarından dolayı Horasan'a sürgün olunacak Kazak ve Karamanlı cemaatleri Şiiliği kabul etmek zorunda kalmışlardı. 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarında bu tür olaylar o kadar yaygınlaşmıştı ki Şah Abbas devrinde Sünni oldukları halde Şiiliği kabul etmiş fakat Osmanlı idaresine geçtikten sonra tekrar Sünniliğe dönenlere, Safevi toplumunda “*dönük*” denilmeye başlanmıştı. Bu tür hareketlerden dolayı Kaçar, Otuz iki, Alpaut, Sa'adlu, Pazuki, Kazak, Karamanlı, Şemseddinli, Hacılar v.b. cemaatlere “*dönük*” denilmişti.⁷ Bunlardan bazılarının ileri gelenleri öldürüldüğü gibi bir bölüğü de bir kısım yerli müslim ve gayr-ı müslim Karabağlı ve Şirvanlılar ile birlikte Mâzenderan'daki Ferahâbad'da yerleştirilmişti (1612). Bunların sayısı 15.000 kadardı.⁸

Koyu bir Osmanlı düşmanı olarak bilinen Şah Abbas ve bazı Safevi devlet adamları, Osmanlı ile savaş zamanlarında yardım yaptıkları gerekçesiyle hâkim oldukları bölgelerde yaşayan Sünni ahali üzerinde kötü muamelelerde bulunmuşlardı. 1603 yılında Şah Abbas, Tebriz'i Osmanlılardan geri alınca, teslim olmaları halinde canlarına dokunmama sözüne rağmen burada büyük sayıda sünni ahaliyi kılıçtan geçirmiş, mallarını yağmalamış, kadın ve çocukları da esir almıştı.⁹ 1603 tarihinde Şah Abbas'ın komutanlarından Karamanlı Zülfikar Han, Nahcivan şehrini geri aldıktan sonra Osmanlılara yardımcı olmalarından dolayı Nahcivan şehrindeki Sünni mahallesinde katliam yapmıştır. Tarih-i Naima yazarı Mustafa Efendi bu eziyeti şu şöyle anlatmaktadır: “*Sünni nâmına olanların hanelerine girdiler. Ve buldukların nehb ü gâret [yağmalamak] ve önlerine gelen re'âyâya küllî zulm ü hasâret [zulüm ve zarar] eylediler.*”¹⁰ 1604 yılında ele geçirilen Revan Kalesi'nin ahalisinden 3000 kişi öldürülmüştü.¹¹ Şah Abbas'ın Revan'ı almasını anlatırken Naima şöyle demektedir: “*Mâh-ı Zilhiccede [Mayıs 1604] asker-i Kızılbaş hücum-ı umum üzre hisar-ı cedide girip zapt ettiler. Ve Sünniyândan nicesin esir edip, ekserin şehid eylediler.*”¹² 1606 tarihinde ise Gence'yi Osmanlılardan geri alan Şah Abbas, Osmanlılara yardım etmiş “*dönük*”lere ceza verilmesini buyurmuş ve Gence'ye yakın yerde bulunan Hasansuyu adlı nahiyede çok sayıda dönük katledilmişti. 1607 tarihinde, Şamahı Kalesini ele

⁶ Selânîki Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânîki**, Haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara, 1999, c. 1, s. 120

⁷ H. Memmedov Karamanly, “XVI.-XVIII. Yüzyıllar Osmanlı-Safevi Savaşları”, **Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c.1, s. 503

⁸ Faruk Sümer, **age.**, s. 18

⁹ Nesib Nesibli, “Osmanlı-Safevi Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c.6, s. 897; Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1993, s. 262

¹⁰ Na'îmâ Mustafa Efendi, **Târih-i Na'îmâ**, Haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara, 2007, s. 249

¹¹ Rıza Pazuki, **Târih-i İran: Ez Moğol Tâ Afşâriyye**, Şirket-i Çaphâne-i Ferheng, 1317, s. 325

¹² Naimâ Mustafa Efendi, **age.**, s. 270

geçiren Safevi hükümdarı Şah Abbas, kaledeki direniş gösteren dönükleri öldürmüştü.¹³ Yine 1614 tarihinde Şah Abbas, Osmanlılara yardım ettiklerinden dolayı Şirvan, Gence ve Karabağ taraflarında yaşayan çok sayıda dönük ailesini ülkenin iç kısımlarına sürmüştür. Savaş dışı dönemlerde ise bu tür olaylara pek rastlanılmamaktadır. Buradan Şah Abbas'ın sadece savaş dönemlerinde ve politik sebeplerle Sünnilere eziyet ettiği ortaya çıkmaktadır. Ancak Nasrullah Felsefi'nin de belirttiği gibi Şah Abbas, Sünni halkı Şii halk ile eşit görmüyordu. Örneğin H. 1020 (M.1611/1612) yılında Şah Abbas, cediti Şeyh Safiyüddin Erdebilî'nin hocası olan Zâhid-i Geylânî'nin türbesini ziyarete gittiğinde Sünnilere verilmemek şartıyla birçok sadaka dağıtmıştı. Yine Simnan'a gittiğinde buradaki otorite tanımaz Sünni mollalarına eziyet etmiş ve para cezası kesmişti. Ayrıca Şah Abbas Hemedan'a gittiğinde Şiiilere eziyet eden Mahmud-ı Debbağ reisliğindeki Sünni cemaati tehdit etmiş ve eğer reislerini teslim etmezlerse Sünni olan tüm Şalbâf [Şal dokuyan] cemaatini katletmekle korkutmuştu.¹⁴ Tabii şunu da belirtmekte fayda vardır ki Safevi hâkimiyeti zamanında yapılan tüm zorlamalara ve çabalara rağmen Safevi Devleti'nde yaşayan insanların bir kısmı yine Sünniliğinde kalmış ve bu durum Safevi Devleti'nin dağılmasına kadar devam etmiştir. Osmanlı-İran hududunda yaşayan Kürtler ve Horasan'da yaşayan Türkmenler bunun en güzel kanıtıdır.

Şah Abbas, imparatorluğunun topraklarında aykırı inanışlara müsaade etmiyordu. Bu sebeple Nuktaviyân (Mahmudiyye veya Pasihâniyân) adlı bir grup, takibata uğrayıp mensupları yok edilmişti. Bu hareketin kurucusu 14. yüzyılda Gilan eyaletinde doğan Mahmut Pasihânî idi. Bu grup, Hurufiliğin bir kolu idi. Mensupları bekâr erkeklerdi ve sınırsız olarak şarap içilebiliyorlardı. Bu gruba karşı hiç acımayan Şah Abbas, onları tamamen yok edene kadar uğraşmıştı. Bu gruba mensup olan bazı sanatçı ve âlimler Hindistan'a Ekber'in sarayına kaçmak zorunda kalmıştır.¹⁵ Yine bu şekilde, H. 1029 [M. 1619/1620] yılında Gilan'da çıkan sahte Mehdi Seyyid Muhammed'i itaat edeceği bahanesiyle Mazenderan'a getiren Şah Abbas, onu ve yardımcılarını öldürmüş fakat müritlerinin çoğunun kandırılmış günahsız insanlar olduğu anlaşılınca onları affetmiştir.¹⁶

Şah Abbas'ın Gayr-i Müslim Tebaaya Davranışı

Gayr-i müslim unsurlara bakacak olursak; Şah Abbas, İran'da yaşayan Yahudilere her zaman olmasa da genel anlamda dostça davranıyordu. İran'daki Yahudiler genelde zanaatkâr ve tüccar idiler. Başkent İsfahan ve İran'ın çeşitli şehirlerinde yaşayan Yahudilerin kendilerine özel mahalleleri vardı. Şah Abbas, bazı Yahudi topluluklarını Osmanlı-Safevi savaşları esnasında İran'ın iç bölgelerine göç ettirmişti. Sayılarını tam olarak söylemek zor olsa da Portekizli seyyah Teixeira, Şah Abbas zamanında toplam olarak 8-10 bin Yahudi ailesinin İran'ın çeşitli bölgelerinde özgürce yaşadığını yazmaktadır.¹⁷

Tüccar olan Yahudiler, İran'ın iç ticaretinde önemli roller oynuyorlardı. Özellikle kıymetli taş (cevahir) ticareti onların elindeydi. Yahudiler, kendi dininden dönenleri, başlarına fark edilmeleri için bir başlık takmaları hususunda zorluyorlardı. Bu Şah'ın bir uygulaması değildi. Doğrudan Yahudi

¹³ H. Memmedov Karamanly, **age.**, s. 503; İbrahim Fâikî, **Azerbaycan Mesîr-i Tarih-i İran**, Tebriz, İntişarât-ı Yâran, 1375, C. II, s. 797

¹⁴ Nasrullah Felsefi, **age.**, s. 897-898

¹⁵ Vera B. Moreen, "The Status Of Religious Minorities in Safavid Iran 1617-61", **Journal Of Near Eastern Studies**, 1981, Sayı 40, s. 123

¹⁶ Nasrullah Felsefi, **age.**, s. 917-918

¹⁷ Pedro Teixeira, **The Travels Of Pedro Teixeira With His Kings Of Harmuz And Extracts From His Kings Of Persia**, İngilizce'ye Çeviren ve Dipnot Ekleyen: William F. Sinclair ve Donald Ferguson, Hakluyt Society, London, 1902, s. 252

toplumunun bir zorlamasıydı. Şah Abbas bu uygulamadan haberdardı ama müdahale etmiyordu. Fakat Ferahabad'daki Yahudiler, kendi inanışlarından dönenleri öldürmeyi uygun bulunca, Şah buna çok sinirlenmiş ve buradaki tüm Yahudileri Müslüman olmaya zorlamıştı. Yine 1619-1620 yılları arasında, İsfahan'daki Yahudi cemaatinin lideri dininden çıkınca kendi cemaati onu azletmişti. Buna öfkelenen sabık lider, kendi cemaatinden intikam almak için Yahudileri büyü yapmakla ve bu büyüü kullanarak cinayet işlemekle suçladı. Bunun üzerine Şah Abbas, Yahudi kutsal kitaplarının Zâyende Nehri'ne atılmasını emretti. Fakat Yahudilere isnat edilen büyü ve cinayet suçlamaları devam edince Şah, konuyla ilgili oldukları tespit edilen kişileri katletti ve İsfahan'daki tüm Yahudi cemaatini de İslam'a girmeye zorladı. Görünüşte tüm aileler bu emre boyun eğdi. Bir kişi bu emre itaat etmemişti. Molla Aba adındaki bu adam da Şah'ın av köpeklerince parçalandı.¹⁸ Yezd şehri Yahudiler için bir istisna idi. Çünkü oranın yerel yöneticileri Yahudilere baskı yapmadığı gibi yardım da ediyordu. Ama İran genelinde inançlarına sıkı sıkıya bağlı koyu Yahudiler, buldukları bölgedeki yerel idarecilere rahat hareket edebilmek için çoğu zaman fayda sağlamasa da rüşvet veriyorlardı.¹⁹ Çünkü Şah Abbas ve İran halkı, Yahudilerin dinî merasimlerini icra etmesine karışmamakla birlikte onlara pek iyi gözle de bakmıyordu.

Şah Abbas döneminde Gürcülere de dinî yönden baskı yapılmıştı. Özellikle 1614 seferi bu açıdan çok önemlidir. Şah Abbas, bu yıldaki Gürcistan seferinde kiliseleri camiye çevirtmiş ve İskender Bey Türkmen'in ifadelerine göre "30.000 kâfir, din-i İslâm ile" şereflenmiştir.²⁰

Osmanlı-Safevi savaşları neticesinde Culfa'dan İsfahan'a getirilen Ermeni cemaati için başkentte özel bir mahalle oluşturulmuş, dinî ibadetleri için tam bir özgürlük sağlanmış, kilise inşası ile kendi idarecilerini seçmelerine izin verilmiş ve Şah tarafından yardımlara mazhar olmuşlardı. Hatta Şah Abbas, bazen Ermenilerin dinî festivallerine bile katılıyordu. Kendilerine tanınan dinî özgürlük ve serbestlik karşısında Şah'a yıllık 20 tümenlik bir vergi ödüyorlardı. Bu sebeple İran'daki en rahat Hıristiyan topluluk, Ermenilerdi. Ayrıca politik ve ekonomik avantajlar sağlamak için birçoğu İslam'ı seçmişti. Tabii bu durum Şah'ın Ermenilere daima iyi davrandığını göstermemektedir. Şöyle ki Ermeniler, başkent İsfahan'a yerleştirildiklerinde Şah Abbas, onlara ev kurmaları için üç yılda ödenmek üzere 4000 tümen vermiş ve bu paranın arkasını aramamıştı. Ancak ne olduğu bilinmemekle birlikte Ekim 1613 tarihinde aniden bu parasını Ermenilerden talep etmişti. Fakat birçoğu ya ticaret için yurt dışında olan ya da o sırada yeterli parası olmayan Ermeniler, zor bir duruma düşmüşlerdi. Şah Abbas ise ödenmeyen her üç tümen için bir erkek çocuk ve ödenmeyen her iki tümen için bir kız çocuk teslim etmelerini Ermenilerden istemişti. Bu sırada Karmelit misyonerleri ve A. de Gouvea duruma müdahil olup, Ermenilere yardım etmek istemiş fakat Şah Abbas onların bu işe karışmasına müsaade etmeyerek Ermenilere yardım edilmesini önlemişti.²¹ Yine Şah Abbas devrinde H. 1030 [M. 1620-1621] yılında Ermenilere ve diğer Hıristiyanlara İslam'a girmeleri yolunda genel bir çağrı yapılmış ve sonuçta 5000 Hıristiyan Müslüman olduğu gibi Mazenderan bölgesine nakledilmiş olan Ermeni ahalinin çoğu da bu iş için görevlendirilmiş Mevlana Muhammed Ali Tebrizi'nin gayretleri neticesinde Müslüman olmuştu. Bunun üzerine Şah Abbas, emir verip yeni Müslüman olanlara Kur'an-ı Kerim ve şeriat öğretilmesini sağlamıştır.²² Ayrıca Şah Abbas'ın genellikle ölüme mahkum edilmiş Hıristiyanları, Müslüman oldukları taktirde affettiği de bilinmektedir.

¹⁸ Nasrullah Felsefi, *age.*, s. 972

¹⁹ Vera B. Moreen, *age.*, s. 124, 125

²⁰ İskender Bey Türkmen, *Târih-i Âlem Âra-yi Abbasi*, Haz. İrec Afşar, Müesses-e-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran, 1387, c. 2, s. 874-875

²¹ Vera B. Moreen, *age.*, s. 129

²² İskender Bey Türkmen, *age.*, s. 960

Şah Abbas döneminde Zerdüşter, küçük topluluklar olarak Yezd ve Kirman'da kendi mahallelerinde yaşıyorlardı. Devlet, onlara bir Daruga bile tayin etmişti. Zerdüşter, Yezd ve Kirman dışında başkent İsfahan'da da kendileri için ayrılan Zâyende Nehri'nin güneyindeki mahallede yaşıyorlardı.

Şah Abbas zamanında İran'da Hintlilerin yaşadığı bilinmektedir. Bu topluluk Hindistan ile olan yoğun ticaret sebebiyle İran'da bulunmakta idi ve başkent İsfahan'da bazı Hintli tüccarın daimi ikametgâhları bile vardı. Bunlar banker olarak da işlev görüyorlar, borç para sağlıyorlar ve para değişimi yapıyorlardı. İran ekonomisi için önemli olduklarından Hintli tüccarlar, başkentte dinî yükümlülüklerini büyük bir özgürlük içinde yapabiliyorlardı.

Şah Abbas ve Batılı Misyonerler

Şah Abbas döneminde Batılı diplomatik temsilcilerin İran'a ilgisi çoğalmış ve sık sık diplomatik heyetler İran'a gidip gelmeye başlamıştı. Fakat burada bir hususu belirtmekte fayda vardır. Avrupalı diplomatların temel amacı, İran ile ticaretin geliştirilmesi iken Roma Katolik dünyasından gelen elçilerin ikincil hedefleri İran'da yayılmış olan çeşitli Katolik mezhebine ait tarikatların ülke içinde çalışmalarını kolaylaştırmak olmuştur.²³ Şöyle ki İspanya ve Portekiz Kralı III. Felipe, Hıristiyanlığın yayılmasını temin etmek üzere Goa'dan İran'a bir dinî heyet gönderilmesini istemiş; aralarında A. de. Gouvea'nın bulunduğu St. Augustin keşişleri tarikatından üç rahipten oluşan heyet, 4 Eylül 1602'de o sırada Şah'ın bulunduğu Meşhed'e vararak, başta Robert Sherley olmak üzere başlıca Safevi ricali tarafından istikbal ve hemen Şah Abbas tarafından kabul edilmişlerdir. Şah, İsfahan'a kadar refakatine aldığı keşişlere iltifatta bulunmuştu. Keşişler, Şah Abbas'tan Katolik Hıristiyanlara dinî serbestlik tanınması ve kilise inşası için izin istemişlerdi.²⁴ Tam bu sıralarda Hıristiyanlığın yayılması ve Osmanlılar aleyhine bir oluşum için çaba gösteren Papa da Karmelit tarikatına mensup Pere Juan Tade, Paul Simon ve Peire Vicente adlı keşişleri hediyelerle birlikte İran'a göndermiştir. Fakat Papa VIII. Clemens'in iki rahibinin saygısız gayretkeşlikleri, çok geçmeden St. Augustin keşişleriyle ihtilafa düşmeleri Şah'ın öfkelenmesine sebep olmuştu. Bununla beraber Şah, hem Papa'nın hem de İspanya Kralı'nın ittifakını kazanmak lüzumunu hissederek İran'daki Hıristiyanlar için kilise inşasına hazır olduğunu, fakat kadıların muhalefetinden çekindiğini, eğer evvela Avrupa tarafından Türklere karşı taarruz edilir, sonra inşaata başlanırsa, düşmanlarına karşı kendilerine yardım edildiği için kilise inşasına mecbur kalındığı ifade olunarak muhalefetin önleneceğini ve Hıristiyan tacirlerin Hürmüz limanına serbestçe girebileceğini bildirmişti. Böylece İsfahan'da bir manastır ve kilise binasına müsaade edilmiş, hatta inşaat masrafları Şah hazinesinden ödenmiştir.²⁵ Yine Haziran 1608 tarihinde Papa'nın gönderdiği Pere Redempto ve Pere Benignus adlı iki keşiş İsfahan'da Şah'ın huzuruna çıkmış ve ona Osmanlılar aleyhine ittifak önerisini yinelemişlerdir. Fakat bu sefer Şah Abbas'ın tepkisi sert olmuş ve keşişlere şöyle hitap etmiştir: "*Getirdiğiniz bu mektupta yazılanlar hakikat değildir. Yedi yıldır Avrupa kralları bana Osmanlılar aleyhine ittifak hususunda vaatlerde bulunuyorlar ama şimdiye kadar Osmanlı Sultanı'ndan bir keçi yavrusu bile aldıkları yok!*"²⁶

²³ H. Mustafa Eravcı, "Safevi Hanedanı", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c.6, s. 889

²⁴ Abdürrıza Hüşnek Mehdevi, **Târih-i Revâbit-ı Hârici-i İran: Ez İbtidâ-i Devrân-i Safeviyye Tâ Pâyan-ı Ceng-i Dovvom-ı Cihânî (1500-1945)**, Müessesesi-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, 1377, s. 73

²⁵ Bekir Kütükoğlu, **age.**, s. 254

²⁶ Nasrullah Felsefi, **age.**, s. 1913

Pragmatik bir lider olan Şah Abbas'ın Karmelit (1608-1609), Augustinians (1602) ve Capuchins (1628) gibi Katolik tarikatları İsfahan'da ve diğer yerlerde kadınlar manastırı kurmaları için izin vermesi, yine 1623 yılında imzaladığı bir ticaret antlaşması ile Hollandalılara kilise ve dinî merkezler kurmaları için müsaade vermesi, Şah'ın yabancıların -özellikle de tüccarların- İran'da evlerindeki gibi rahat hareket edebileceği bir ortam bulmalarını istemesinden kaynaklanıyordu. İşte İsfahan'daki Karmelit manastırı, Şah Abbas'ın bu politikası neticesinde inşa edilen manastırlardan biri olmalıdır. Ayrıca Şah Abbas, İran'a gelen İngiliz tüccarların dinî merasimlerini özgürce yapmalarını da sağlamıştı.²⁷ Yine 1623 yılında Hollandalılarla yapılan yukarıda bahsettiğimiz antlaşmada, İsfahan ve Bender Abbas'da bulunan tüm Hollandalıların her türlü saldırıdan masun olduğu ve bu iki şehirde kilise inşa edebilecekleri kararlaştırılmıştı.²⁸ Böylece Şah Abbas, İran içinde ecnebi manastırlarının kurulmasını, ticari ve politik bir manevra olarak görmüş ve desteklemişti. Şah Abbas, bu misyonerler vasıtasıyla diplomatik ve ticari bağlantılar oluşturmak arzusunda idi. Ayrıca Şah, Hıristiyanlara karşı gösterdiği bu tavırla, Papa'nın aracılığıyla Avrupa'da Osmanlı karşıtı bir ittifak oluşturmak niyetindeydi. Tabii Şah Abbas'ın bu hoşgörülü tavrı her zaman geçerli olmuyordu. Örneğin H. 1030 [M.1620/1621] yılında, Hürmüz adasında konuşlanmış Portekizlilerle temas halinde olan ve ayrıca Müslümanları Hıristiyan olmaya teşvik gayretinde oldukları tespit edilen Karmelit ve Augustin tarikatı mensubu bazı keşişler tevkif edilmiş, evleri aranmış ve bazılarının da evlerinden dışarı çıkmaları yasaklanmıştır.²⁹

Şah Abbas zamanında İran'a gelen Hıristiyanlar arasında önemli isimler şunlardır: Fransız misyonerleri Alexandre of Rhodes (1603), Paul Simon (1607), Pacifique de Provins (1627)³⁰ ile Gabriel de Chinon (1628), İngiliz maceraperest Anthony ve Robert Sherley (1595), İngiliz misyoner Cartwright (1611), Doğu Hindistan Kumpanyası temsilcileri ve seyyahlar John Crowther, Richard Steele (1615-16), Connock (1617-19), Thomas Coryat (1616), Giles Hobes (1619-20), Nicholas Hernon (1623), Sir Dodmore Cotton ve Sir Thomas Herbert (1627-28), İtalyan seyyah Pietro della Valle (1616-23), Gaspar de San Bernardino (1611) ve Cittadini, İspanyol elçi Garcia de Silva y Figueroa (1617-22), misyoner Prosper de Spiritu Santo (1621-24), Portekizli seyyah Pedro Teixeira (1604) ile elçi Antonio de Gouvea (1602) ve Alman gezginci Georges Tectandes (1602).³¹

SONUÇ

Koyu bir Şii ve Osmanlı düşmanı olduğu bilinen Şah Abbas, ömrü boyunca Şiiliği yaymak ve Osmanlı nüfuzunu kırmak için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Sünni tebaayı tehcir etmek, Osmanlı Devleti'ne yardım etmeleri bahanesiyle eziyet etmek, bazı oymakları Şiiliğe geçmeye zorlamak ve Osmanlı esirlerinin ancak Şii olmaları şartıyla salıverilmeleri gibi hususlar bu gayreti açıkça ortaya koymaktadır.

Sünni tebaaya gösterdiği bu sert tutum karşısında Gayr-i Müslim halka daha esnek ve hoşgörülü davranmıştır. Bunda iki neden etkili olmuştur. İlki, Osmanlı Devleti karşısında Batılı devletler ve Papa'dan destek sağlama isteğidir. İkinci neden ise büyük ölçüde ticari kaygılarla ilgilidir.

²⁷ Ahmed Tâcbahş, **İran Der Zaman-ı Safeviyye**, Tebriz, 1340, s. 202

²⁸ Abdürrıza Hüşnek Mehdevi, **age.**, s. 100

²⁹ Nasrullah Felsefi, **age.**, s. 965

³⁰ Pacifique de Provins, Fransa Kralı XIII. Louis'in başdanışmanı Kardinal Richelieu (1624-1642) tarafından İran'a Şah Abbas'ın nezdine gönderilmiş fakat kayda değer bir netice elde edememiştir.

³¹ Vera B. Moreen, **age.**, s. 127

Bilhassa ülkesinin dış ticaretini emanet ettiği Ermeniler buna en güzel kanıttır. Şah Abbas, İsfahan'da özel bir bölgeye yerleştirilen Ermenilere ipek ticareti odaklı olmak üzere dış ticareti emanet etmiştir.

Netice itibarıyla, Ermenilere özel bir sevgisi olduğu bilinen Şah Abbas zamanında, bazı baskı ve kısıtlamalar yaşansa da gayr-i müslimler (Hıristiyanlar, Yahudiler) ve Zerdüşter kendi mahallerinde özgürce yaşıyorlar ve dinî merasimlerini rahatça icra ediyorlardı. Hatta Şah, gayr-i Müslimleri huzuruna davet ediyor, onlarla yemek yiyor ve şarap içiyordu.³² Ayrıca bazen kilise ayinlerine katılıp, saatlerce icra edilen merasimleri izliyordu. Bu örneklerden de görüleceği üzere Şii-Sünni çekişmesi ve savaş dönemlerini bir kenara bırakacak olursak, Şah Abbas döneminde İran'da özellikle Hıristiyanlar -bilhassa Ermeniler ve Ortodoks Gürcüler- Zerdüşter ve kısmen de olsa Yahudiler için dinî bir toleransın ve serbestliğin olduğundan bahsedebiliriz.

KAYNAKÇA

- Anonim, **Tezkiretü'l-Mülûk**, Çev. V. Minorsky, London, 1943.
- ERAVCI, H. Mustafa, "Safevi Hanedanı", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C.6, s. 882-892
- FÂİKÎ, İbrahim, **Azerbaycan Mesîr-i Tarih-i İran**, Tebriz, İntişârât-ı Yâran, 1375, C. II.
- FELSEFÎ, Nasrullah, **Zendegâni-yi Şah Abbas-ı Evvel**, İntişârât-ı İlmî, Tahran, 1375, C. I-V
- İskender Bey Türkmen, **Târih-i Âlem Âra-yi Abbasi**, Haz. İrec Afşar, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran, 1387, C. I-II
- KARAMANLY, H. M., "XVI.-XVIII. Yüzyıllar Osmanlı-Safevi Savaşları", **Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, C.1, s. 502-508
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1993
- MEHDEVÎ, A. H., **Târih-i Revâbit-ı Hârici-i İran: Ez İbtidâ-i Devrân-i Safeviyye Tâ Pâyân-ı Ceng-i Dovvom-ı Cihânî (1500-1945)**, Müessesesi-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, 1377.
- MİHRİBAN, M. N. E., **Şah Abbas-ı Kebîr: Zendeği ve Neberdhâ-yi Kahraman-ı Bozorg-ı Milli**, Şirket-i Mütalaât ve Neşr-i Kitâb-ı Parsa, Tahran, 1387
- MOREEN, Vera B., "The Status Of Religious Minorities in Safavid Iran 1617-61", **Journal Of Near Eastern Studies**, Vol. 40, No. 2 (1981), s. 119-134
- Naîmâ Mustafa Efendi, **Târih-i Na'îmâ**, Haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara, 2007
- NESİBLİ, Nesib, "Osmanlı-Safevi Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C.6, s.893-898
- PÂZÛKÎ, Rıza, **Târih-i İran: Ez Moğol Tâ Afşâriyye**, Şirket-i Çaphâne-i Ferheng, 1317
- SAVORY, R. M., "The Safavid State And Polity", **Studies On The History Of Safawid Iran**, Variorum Reprints, London, 1987, s.179-212
- Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, Haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara, 1999, c. 1
- SÜMER, Faruk, "Abbas I", **DİA**, İstanbul, 1988, C. 1, s. 17-19

³² Meryem Nejad Ekberi Mihriban, **Şah Abbas-ı Kebîr: Zendeği ve Neberdhâ-yi Kahraman-ı Bozorg-ı Milli**, Şirket-i Mütalaât ve Neşr-i Kitâb-ı Parsa, Tahran, 1387, s. 246

“Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler: I. ve II. Abbas Devirleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 69, 1990, s. 9-32

TÂCBAHŞ, Ahmed, **İran Der Zaman-ı Safeviyye**, Tebriz, 1340

TEIXEIRA, Pedro, **The Travels Of Pedro Teixeira With His Kings Of Harmuz And Extracts From His Kings Of Persia**, İngilizce'ye Çeviren ve Dipnot Ekleyen: William F. Sinclair ve Donald Ferguson, Hakluyt Society, London, 1902